

LIETUVOS RESPUBLIKOS
SEIMAS

LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIMO KANCELIARIJOS INFORMACIJOS IR KOMUNIKACIJOS DEPARTAMENTO TYRIMŲ SKYRIUS

Gedimino pr. 53, 01109 Vilnius Tel.: (8 5) 239 6170 / 239 6185
El. p.: tyrimai@lrs.lt; info@lrs.lt; ikd@lrs.lt www.lrs.lt/info

**Analitinė apžvalga
22/31**

2022-04-08

Dekomunizacija ir denacifikacija Europos valstybėse

Šiame darbe yra aptariami dekomunizacijos ir denacifikacijos procesai tam tikrose Europos valstybėse (Belgijoje, Čekijoje, Estijoje, Latvijoje, Lenkijoje, Norvegijoje, Slovakijoje, Vengrijoje ir Vokietijoje).

Išskyrimo verti keli atvejai. 1993 m. balandį Vengrijos parlamentas priėmė įstatymą, draudžiantį nacistinių ir komunistinių totalitarinių režimų simbolikos viešą demonstravimą, o nukelti paminklai atsidūrė muziejuje po atviru dangumi. Lenkijoje 2016 m. buvo priimtas įstatymas, kuris įpareigojo vietos valdžios atstovus nukelti šimtus paminklų ir pervadinti daugiau kaip tūkstantį gatvių, kurios buvo susijusios su totalitaristinių režimų atstovais. Tuo tarpu Slovakijoje 2020 m. buvo nuspręsta užkirsti kelią ateityje objektus vadinti su totalitaristiniais režimais kolaboravusių asmenų vardais.

Belgija

Nors Belgija patyrė kelis metus trukusią nacistinę okupaciją, šalyje likę nedaug viešųjų erdvių, skirtų su nacių režimu kolaboravusių asmenų atminimui. Amerikos žydų organizacijos „Forward“ skaičiavimu šiai dienai Belgijoje tėra likę 3 monumentai, susiję su nacistinio režimo kolaborantais. Du iš jų skirti flamandų kunigui ir rašytojui Cyriel Verschaeve, kuris vokiečių okupacijos metais atvirai simpatizavo nacistiniam režimui ir prisidėjo prie flamandų SS legiono formavimo. Per pastaruosius 5 metus skirtingose Belgijos savivaldybėse buvo pašalinti 5 monumentai, skirti šio asmens atminimui. Kadangi Belgijoje nėra teisės aktų, kurie nustatytų istorinius kriterijus tokių monumentų įkūrimui ar pašalinimui, šie vietos valdžios veiksmai buvo atliekami, visų pirma, reaguojant į istorikų ir aktyvistų pareiškimus, o sprendimai priimami konsultuojantis su vietos ir užsienio istorikais¹.

Tokiu pačiu būdu buvo pašalintas ir Belgijos Flandrijos regione stovėjęs memorialas, skirtas Latvijos SS legiono kariams, kurie po karo buvo kalinami Zedelgemo savivaldybėje esančioje britų stovykloje. Kilus viešoms diskusijoms dėl paminklo reikšmės, Zedelgemo savivaldybė inicijavo tarptautinę komisiją, sudarytą iš 15 istorikų, skirtą įvertinti monumento reikšmei ir pateikti rekomendacijas savivaldybės valdžiai. 2021 m. komisijai įvertinus paminklą kaip netinkamą, savivaldybė priėmė sprendimą jį pašalinti².

¹ Nazi collaborator monuments in Belgium: <https://forward.com/news/462660/nazi-collaborator-monuments-in-belgium/>

² Flanders to take down 'inappropriate' monument to SS collaborators: <https://www.brusselstimes.com/196221/flanders-to-take-down-inappropriate-monument-to-ss-collaborators>

Nors Belgijoje nėra teisės aktų, kurie *expressis verbis* draustų nacistinę simboliką, baudžiamoji atsakomybė už viešą jos demonstravimą įtvirtinta teismų praktikoje. 2020 m. Leuveno baudžiamasis teismas 1 metų laisvės atėmimo bausmę ir 800 Eur baudą skyrė Keerbergeno gyventojui, kuris savo namą ir sklypą buvo „papuošęs“ svastikomis ir kita nacistine simbolika, kuri buvo aiškiai matoma iš šalia esančių viešųjų erdvių³. Teismas sprendimą priėmė remdamasis Belgijoje galiojančiu 1995 m. kovo 23 d. įstatymu⁴, kuris draudžia nacionalsocialistų režimo vykdyto genocido neigimą, pateisinimą ar pritarimą jam ir 1981 m. liepos 30 d. įstatymu⁵, draudžiančiu rasizmo ir ksenofobijos propagandą.

Kur kas labiau nei denacifikacijos tema, Belgijoje aktuali šalies istorijos ir viešųjų erdvių dekolonizacijos problema. Belgija ilgą laiką buvo viena iš didžiųjų Europos kolonijinių imperijų, valdžiusi dalį Afrikos teritorijų, ir laikoma atsakinga už tuometines represijas prieš kolonijų gyventojus. 2020 m. liepos 17 d. Briuselio regiono parlamentas priėmė rezoliuciją „Dėl struktūrinės ir įtraukios viešosios erdvės dekolonizacijos per dialogą ir atminimą“⁶, kurioje, be kita ko, reikalaujama įvykdyti kolonijinių simbolių Briuselio viešosiose erdvėse surašymą ir sukurti dekolonizacijos darbo grupę, kuri atspindėtų Briuselio kultūrinę įvairovę⁷. Šiai grupei pavesta atlikti konsultacijas su vietos bendruomenėmis ir suformuluoti rekomendacijas dėl to, kaip turėtų būti elgiamasi su kolonijiniais miesto monumentais. Be to, parlamento rezoliucijoje aptariamos skirtingų atvejų sprendimų alternatyvos, pavyzdžiui: pridėti prie paminklo ar kito monumento aiškinamąją lentelę, pastatyti šiuolaikinio menininko „kontramumentą“, keisti kolonijinius gatvių pavadinimus kolonializmo rezistentų vardais, sukurti muziejų kolonializmo istorijai ir perkelti kolonializmo monumentus į jį⁸. Į darbo grupę iš visos šalies buvo atrinkta 16 ekspertų, besispecializuojančių istorijos, architektūros, Afrikos studijų ir filosofijos srityse. 2022 m. vasarį darbo grupė pateikė Briuselio parlamentui ir vyriausybei savo ataskaitą dėl viešųjų erdvių dekolonizacijos, pagal kurią regiono valdžia svarstys šį klausimą ir priims sprendimus dėl būtinų intervencijų⁹.

Kitokią prieigą dekolonizacijos problemai spręsti pasirinko Flandrijos regiono valdžia – ji leido savivaldybėms šiuos klausimus spręsti savarankiškai. Flandrijos regiono vietos valdžios reikalų ministro iniciatyva buvo sudaryta 5 ekspertų grupė, kuri ministerijai padėjo parengti viešųjų erdvių dekolonizacijos gaires, skirtas savivaldos institucijoms. Gairėse pateikiama informacija apie piliečių įtraukimą, sprendžiant kolektyvinės atminties klausimus, gerųjų Belgijos ir užsienio praktikų pavyzdžiai, kolonijinių simbolių apibrėžimo ir identifikavimo niuansai, dekolonizacijos diskusijų argumentai¹⁰.

³ *Un juge condamne la glorification du régime nazi*: <https://www.unia.be/fr/articles/un-juge-condamne-la-glorification-du-regime-nazi>

⁴ *Loi du 23 mars 1995 tendant à réprimer la négation, la minimisation, la justification ou l'approbation du génocide commis par le régime national-socialiste allemand pendant la seconde guerre mondiale*: <https://www.unia.be/fr/legislation-et-recommandations/legislation/loi-du-23-mars-1995-tendant-a-reprimer-la-negation-la-minimisation-la-justification-ou-lapprobation-du-genocide-commis-par-le-regimenational-socialiste-allemand-pendant-la-seconde-guerre-mondiale>

⁵ *Loi tendant à réprimer certains actes inspirés par le racisme ou la xénophobie*: https://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=fr&la=F&cn=1981073035&table_name=loi

⁶ *Résolution du Parlement de la Région de Bruxelles-Capitale du 17 juillet 2020 relative à la décolonisation structurelle et inclusive de l'espace public bruxellois dans le cadre d'un travail de dialogue et de mémoire*: <http://weblex.brussels/data/crb/doc/2019-20/139668/images.pdf>

⁷ *Decolonisation working group zeroes-in on Brussels' colonial legacies*: <https://www.brusselstimes.com/brussels/139109/decolonisation-working-group-zeroes-in-on-brussels-colonial-legacies-urban-brussels-urban-policies-colonial-monuments-statues-congolese-diaspora-belgian-capital-king-leopold-ii-king-philippe-pascal-sm>

⁸ *Does the Law Determine What Heritage to Remember*: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11196-020-09811-9>

⁹ *Decolonisation of Brussels focusses on monuments, sites and buildings*: <https://www.brusselstimes.com/206908/decolonisation-of-brussels-focusses-on-monuments-sites-and-buildings>

¹⁰ *Koloniale verwijzingen in de publieke ruimte*: <https://www.integratie-inburgering.be/nl/koloniale-verwijzingen>

Čekija

1993 m. liepos 9 d. Čekijos parlamentas priėmė įstatymą dėl komunistinio režimo neteisėtumo ir pasipriešinimo jam¹¹. Juo Čekoslovakijos komunistų partija yra pripažįstama nusikalstama organizacija, o komunistinis režimas valdęs 1948 – 1989 m. nelegaliu. Komunistinis režimas pripažįstamas vykdęs programinį tradicinių Europos civilizacijos vertybių naikinimą, sąmoningą žmogaus teisių ir laisvių pažeidinėjimą, moralinį ir ekonominį nuosmukį, teisminius nusikaltimus ir terorą prieš disidentus, veikiančios rinkos ekonomikos pakeitimą, tradicinių nuosavybės teisių principų naikinimą, piktnaudžiavimą švietimu, mokymu, mokslu ir kultūra politiniais ir ideologiniais tikslais, negailestingą gamtos naikinimą.

1991 m. Čekoslovakijos Baudžiamasis kodeksas buvo papildytas 260 straipsniu, kuriuo buvo uždrausta propaguoti judėjimus, ribojančius žmogaus teises ir laisves, tame tarpe paminint nacizmą ir komunizmą. Vėliau konkretūs šių judėjimų paminėjimai buvo išbraukti, motyvuojant, kad nėra aiškos to teisinės apibrėžties.

2005 m. Čekijoje grupė politikų ir visuomenės veikėjų paskelbė peticiją¹², kuria ragino pakeisti šalies Baudžiamąjį kodeksą ir uždrausti komunizmą ir nacizmą kaip nusikalstamas ideologijas, uždrausti jų simbolių naudojimą ir neleisti susivienijimams pavadinime naudoti žodį „komunistų“ (pasiūlymas nukreiptas prieš Bohemijos ir Moravijos komunistų partiją). 2007 m. dar kartą buvo pasiūlyti įstatymų pakeitimai, kuriais siekta uždrausti komunistinių simbolių naudojimą, bet abu mėginimai nepavyko¹³.

Tiesa, nuo 2022 metų į Baudžiamąjį kodeksą buvo sugrąžintos nuostatos, kurios kriminalizuoja komercinį žmogaus teises varžančių organizacijų ar judėjimų simbolių platinimą¹⁴, tačiau įstatymo tekste nacizmas ar komunizmas nėra išskiriamas (403-404 straipsniai¹⁵). Pastaruoju metu Čekijos žiniasklaidoje ekstremizmo atstovai svarsto, kad Z raidė ar kiti Rusijos veiksmus palaikantys simboliai gali juos naudojantiems asmenims reikšti baudžiamąją atsakomybę pagal Baudžiamojo kodekso 405 straipsnį. Šiame straipsnyje nustatyta, kad genocidą ar karo nusikaltimus neigiantiems asmenims gali būti paskirta laisvės atėmimo bausmė nuo 6 mėnesių iki 3 metų¹⁶.

Sovietinio režimo paminklų šalyje vis mažiau, tačiau atskiri dekomunizacijos įstatymai niekada nebuvo priimti. Vienas iš naujausių nupaminklinimo atvejų – 2020 m. Prahoje buvo pašalinta sovietų generolo Ivano Konevo skulptūra¹⁷. Tai sukėlė Rusijos pasipiktinimą, cituojant 1999 m. pasirašytą sutartį, kuria abi šalys įsipareigojo gerbti viena kitos karių kapus ir memorialus¹⁸. Tais pačiais metais skveras prie Rusijos ambasados buvo pervadintas į Boriso Nemcovo skverą.

Dauguma sovietinių gatvių pavadinimų šalyje buvo pervadinti po Aksominės revoliucijos, tačiau yra išlikusių gatvių, kurios yra pavadintos pagal prieštaringai vertintus komunistinius

¹¹ Zákon č. 198/1993 Sb., Zákon o protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu:

<https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1993-198>

¹² Petition drive launched to ban Communist name and symbols: <https://english.radio.cz/petition-drive-launched-ban-communist-name-and-symbols-8095712>

¹³ Ban on communist symbols: https://en.wikipedia.org/wiki/Bans_on_comunist_symbols#Czech_Republic

¹⁴ Komerční šíření nacistických symbolů bude trestné: <https://advokatnidenik.cz/2022/01/03/komerčni-sireni-nacistickych-symbolu-bude-trestne/>

Zákon č. 141/1961 Sb. Zákon o trestním řízení soudním (trestní řád): <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1961-141>

¹⁵ Zákon č. 40/2009 Sb. Zákon trestní zákoník: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-40#cast3>

¹⁶ Ten pat.

¹⁷ Euractiv, Soviet war memorials take a hit across central and eastern Europe:

<https://www.euractiv.com/section/politics/news/soviet-war-memorials-take-a-hit-across-central-and-eastern-europe/>

¹⁸ The German Marshall Fund of the United States, Russia Targeting the Czech Republic over Statue Calls for International Reaction: <https://www.gmfus.org/news/russia-targeting-czech-republic-over-statue-calls-international-reaction>

veikėjus¹⁹. Viešojoje erdvėje nekalbama apie planus pervadinti šias viešas vietas. Kaip problemos sprendimas buvo pasirinkta informacinės lentelės. Jos yra pakabinamos atitinkamose gatvėse, kurios yra pavadintos komunistinio režimo veikėjų vardais ir praeiviams suteikia informaciją apie to asmens praeities darbus.

Estija

Estijos sovietinis paveldas (toks kaip monumentai, miestų, gatvių ar mokyklų pavadinimai) nuo Estijos nepriklausomybės atkūrimo palaipsniui buvo panaikintas, tačiau tam nebuvo teisinio įpareigojimo. Šiuolaikinė Estijos teisinė sistema neturi specialaus teisinio reglamentavimo dėl Sovietų Sąjungos sistemos paveldo panaikinimo ar išsaugojimo²⁰.

Sprendimus dėl gatvių pavadinimų keitimo priima Estijos savivaldybės. Pavyzdžiui, 2020 m. vieną iš Narvos gatvių, pavadintą komunistinio revoliucionieriaus vardu, savivaldybės svarstė pervadinti pirmojo Narvo mero garbei²¹.

Estijos Vietovių pavadinimo įstatymo²² 13 straipsnyje yra nustatyta, kad, priimant sprendimą dėl vietovių pavadinimų, turi būti vengiama pavadinimų, kurie yra nesuderinami su Estijos istorija ir kultūra.

Įstatymo dėl Karo kapų apsaugos²³ 8 straipsnyje yra įtvirtinta, kad palaikai gali būti perlaidojami, jeigu karo kapai yra netinkamoje vietoje. Pavyzdžiui, parkuose, kitose žaliosiose zonose ir pastatuose, esančiuose tankiai apgyvendintuose teritorijose už kapinių ribų, o taip pat vietose, kuriose vyksta masiniai renginiai arba yra konstrukcijos, kurios nėra susijusios su kapais, bei kitose vietose, kuriose yra trikdoma pagarbi kapų priežiūra arba kurios yra netinkamos karo kapams. Karo kapų komitetas nustato karo kapų vietovės netinkamumą. Atsakingas už šią politikos sritį ministras, gavęs Karo kapų komiteto pasiūlymą, priima sprendimą, kurie palaikai ir kuriose kapinės turi būti perlaidojami.

Šio įstatymo 14 straipsnyje nustatyta, kad karo kapo monumento arba kapavietės, kaip monumento, statuso panaikinamas šio įstatymo numatytais pagrindais po to, kai ten esantys palaikai yra perlaidojami. Atsakingas už šią sritį ministras savo įsakymu priima sprendimą panaikinti kapo ar kapinių, kaip monumento (paminklo), statusą.

Pavyzdžiui, Estijos vyriausybės sprendimas priimtas 2007 m. nukelti Taline buvusį vadinamąjį „Bronzino kario“ monumentą ir Sovietų Sąjungos karių palaikų perlaidojimą buvo paremtas būtent Karo kapų įstatymo nuostatomis, pagal kurias buvo nustatyta, kad monumentas yra netinkamoje miesto vietoje²⁴.

Latvija

¹⁹ *Mysterious German Street Names in 21st Century Prague*: <https://prague-now.com/history/mysterious-german-street-names-in-21st-century-prague/>

²⁰ 09/01/2015. Request 2728. *Preservations of symbols of the communist past*: <https://ecprd.secure.europarl.europa.eu/ecprd/public/page/about> (Prieiga. Vartotojo vardas: **ECPRD22**; slaptažodis: **ecprdi1noNP**)

²¹ 03.08.2020. Err.ee. *Narva may rename controversial street after town's first mayor*: <https://news.err.ee/1119845/narva-may-rename-controversial-street-after-town-s-first-mayor>

²² *Place Names Act*: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/516112020001/consolide/current>

²³ *Protection of War Graves Act*: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/508042019007/consolide/current>

²⁴ 25.04.2017. Err.ee. *Monument of contention: How the Bronze Soldier was removed*: <https://news.err.ee/592070/monument-of-contention-how-the-bronze-soldier-was-removed>

Latvijoje nėra specialių įstatymų, kurie reguliuoja sovietinio paveldo panaikinimą ar išsaugojimą²⁵.

Pagal Vietos valdžios įstatymo²⁶ 21 straipsnį 20 dalį savivaldybės taryba turi teisę suteikti pavadinimus gatvėms, parkams, viešosioms aikštėms ir jas pervadinti.

Vadovaujantis Kultūros paminklų apsaugos įstatymo²⁷ 3 straipsniu, yra draudžiama sunaikinti kultūrinius paminklus. Nekilnojamieji kultūros paminklai gali būti perkelti arba pakeisti tik išimtiniais atvejais ir gavus Nacionalinio paveldo tarybos prie Kultūros ministerijos leidimą.

2016 m. Latvija, nepaisant Rusijos Federacijos valdžios atstovų prieštaravimų, nusprendė perkelti paminklą, skirtą 26-iems Antrojo pasaulinio karo metu žuvusių Sovietų Sąjungos jūreiviams Limbazi mieste. Sprendimas perkelti paminklą rėmėsi argumentais dėl viešojo saugumo užtikrinimo, kadangi paminklas, esantis šalia mokyklos, galėjo kelti grėsmę gyventojų saugumui²⁸.

Lenkija

Lenkijos Baudžiamojo kodekso 256 straipsnyje²⁹ nustatyta, kad tas, kas viešai propagavo fašistinę ar kitokią totalitarinę valstybės santvarką arba kurstė neapykantą dėl tautinių, etninių, rasinių ar religinių skirtumų arba dėl to, kad neturi jokios religinės konfesijos, baudžiamas bausme, laisvės apribojimu arba laisvės atėmimu iki dvejų metų. 256 straipsnio 2 dalyje dalyje nurodoma, kad tokia pati bausmė skiriama tam, kas, turėdamas tikslą platinti, gamina, įveža, perka, laiko, dovanoja, gabena ar siunčia daiktus su fašistine, komunistine ar kitokia totalitarine simbolika. 256 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad baudžiamoji atsakomybė netaikoma tais atvejais, kai „veika padaryta vykdant meninę, švietėjišką, kolekcionavimo ar mokslinę veiklą“.

2016 m. balandžio 1 d. Lenkijoje buvo priimtas įstatymas dėl komunizmo ar kito totalitarinio režimo propagandos uždraudimo savivaldybės struktūrinių padalinių, pagalbinių savivaldybės padalinių, visuomeninės paskirties pastatų, objektų ir įrenginių bei paminklų pavadinimuose³⁰. Pagal šį įstatymą yra uždraudžiama pastatų, kelių, gatvių, tiltų, aikščių ar kitų objektų pavadinimuose įamžinti asmenys, organizacijos, įvykius ar datas, simbolizuojančius komunizmą ar kitą totalitarinę santvarką.

Pavadinimai, kuriuose minimi asmenys, organizacijos, įvykiai ar datos, simbolizuojantys 1944–1989 m. Lenkijoje galiojusią represinę, autoritarinę ir nesuverenią valdžios sistemą, taip pat laikomi propaguojančiais komunizmą (1 straipsnio 2 dalis).

Nuostatos netaikomos paminklams, kurie: yra nerodomi viešai; yra kapinėse ar kitose amžino poilsio vietose; rodomi visuomenei kaip meno, švietimo, kolekcionavimo, mokslinės ar panašios

²⁵ 09/01/2015. Request 2728. *Preservations of symbols of the communist past*:

<https://ecprd.secure.europarl.europa.eu/ecprd/public/page/about> (Prieiga. Vartotojo vardas: ECPRD22; slaptažodis: ecprdi1noNP)

²⁶ *Law on Local Governments*: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/57255-on-local-governments>

²⁷ *Law on Protection of Cultural Monuments*: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/72551>

²⁸ 9/27/16. Newsweek. *Latvia Removes Soviet Sailor Monument for 'Public Safety'*: <https://www.newsweek.com/latvia-takes-down-soviet-sailor-monuments-public-safety-risk-503301>

²⁹ USTAWA z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny:

<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf>

³⁰ USTAWA z dnia 1 kwietnia 2016 r. o zakazie propagowania komunizmu lub innego ustroju totalitarnego przez nazwy jednostek organizacyjnych, jednostek pomocniczych gminy, budowli, obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz pomniki: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20160000744/U/D20160744Lj.pdf>

veiklos dalis, su bet koku kitu tikslu, išskyrus totalitarinio režimo propagavimą; yra įrašyti į istorinių pastatų registrą (5a straipsnis).

Priimant sprendimus dėl objektų pervadinimo ar paminklų pašalinimo yra būtina gauti Tautos atminties instituto-Nusikaltimų lenkų tautai baudžiamojo persekiojimo komisijos nuomonę, kuri patvirtina paminklo ar objekto neatitikimo taisyklėms (2 ir 5b straipsniai).

Nuo įstatymo įsigaliojimo (2016 m. rugsėjo 1 d.) vietos valdžios atstovams buvo suteikti metai pakeisti visus neatitinkančius objektų pavadinimus ir nugriauti totalitarinius režimus propaguojančius paminklus. 2017 m. buvo priimti papildomi įstatymo pakeitimai, kurie apsunkino kelią vietos valdžios institucijoms priešintis ir nesutikti pašalinti paminklų ar pervadinti objektų³¹.

Tautos atminties institutas Lenkijoje taip pat išleido 130 vardų ar pavadinimų sąrašą (tame tarpe Raudonoji armija, Lenkijos liaudies armija, Lenkijos liaudies partija, Karlas Marksas, Roza Liuksemburg ir kt.), kurie turi būti pašalinti iš viešųjų erdvių. Nors gatvių pervadinimas ir nupaminklinimas šalyje jau buvo prasidėjęs po 1989 metų, įstatymų leidėjai buvo suskaičiavę, kad visoje šalyje bus pervadinta apie 1 tūkst. gatvių ir pašalinta daugiau kaip 450 paminklų, kurių pusė yra dedikuoti Raudonajai armijai³². Planuota, kad šie paminklai atsidurs muziejuose. Buvusių paminklų vietose yra kuriamos naujos viešosios erdvės ir kuriami planai ten statyti naujus paminklus, šį kartą pažymint, pavyzdžiui, nematomų herojų (ugniagesių, medikų, pareigūnų) nuopelnus. Gatvės pervadintos buvo įvairias vardais, tame tarpe ir pagal iškilias nepriklausomos Lenkijos asmenybes – Lechą Kaczyński ir kt.

Nupaminklinimas ne kartą supykė Rusiją, kuri citavo 1994 m. sutartį su Lenkija, kuria šie įsipareigojo gerbti sovietų kapavietes ir memorialus. Lenkai atsako, kad sutarties nepažeidžia, nes memorialų kapinėse neliečia³³.

Kalbant apie istorinę atmintį, nupaminklinimu ir objektų pavadinimų pakeitimu Lenkijoje nebuvo apsieita. 2018 m. šalyje buvo priimta įstatymo pataisa, kuria buvo kriminalizuoti teiginiai, prieštaraujantys nustatytiems istoriniams faktams apie Lenkijos valstybės dalyvavimą Antrajame pasauliniame kare. Taip pat buvo išplėsti Tautos atminties instituto įgaliojimai tirti „Ukrainos nacionalistų nusikaltimus“, įvykdytus 1920-1950 m., ir išplėsti įgaliojimai, įtraukiant į juos nusikaltimų ir šiurkščių žmogaus teisių pažeidimų prieš Lenkijos piliečius, įvykdytų nuo 1917 m. lapkričio 8 d. iki 1989 m. liepos 31 d., dokumentavimą ir tyrimą³⁴.

Pastebėtina ir tai, kad šalyje esantis nacių palikimas yra pervadinamas pabrėžiant nacistinės Vokietijos atsakomybę. Pavyzdžiui, 2007 m. Aušvico koncentracijos stovykla su UNESCO leidimu buvo pervadinta į Aušvico-Birkenau Vokietijos nacių koncentracijos ir naikinimo stovyklą.

³¹ *New Eastern Europe, Renaming streets. A key element of identity politics:*

<https://neweasterneurope.eu/2018/04/26/renaming-streets-key-element-identity-politics/>

³² *New Eastern Europe, Renaming streets. A key element of identity politics:*

<https://neweasterneurope.eu/2018/04/26/renaming-streets-key-element-identity-politics/>

RFE/RL, Then And Now: Soviet Monuments Disappear Across Poland: <https://www.rferl.org/a/then-and-now-photos-show-soviet-monuments-disappearing-in-poland-after-decommunization-law/30905305.html>

³³ *Reuters, Russia outraged by Poland's removal of Soviet war memoria:* <https://www.reuters.com/article/us-russia-poland-monument-idUSKCN0PE0H220150704>

DW, Warsaw goes ahead with Soviet-era war memorials plan despite Moscow rebuke:

<https://www.dw.com/en/warsaw-goes-ahead-with-soviet-era-war-memorials-plan-despite-moscow-rebuke/a-19367682>

³⁴ *BRILL, The Rise of Memory Laws in Poland:* https://brill.com/view/journals/shrs/29/1-4/article-p36_36.xml?language=en

Įstatymai galimybės statyti naujus totalitarinius režimus propaguojančius paminklus neapžvelgia, tad bet koks simbolių naudojimas galimas tol, kol nėra pažeidžiamas Baudžiamasis kodeksas.

Norvegija

Norvegija, kaip ir kitos Skandinavijos šalys, neturi nacistinius simbolius ribojančių įstatymų, nes tai būtų laikoma žodžio laisvės pažeidimu. Nacistinė informacija ribojama tik tada, kai tai yra tiesioginis smurto kurstymas. Šalyje Hitlerio knyga „Mein Kampf“ oficialiai nėra pardavinėjama³⁵.

Visgi, nacistinės informacijos skleidimas bei simbolių demonstravimas gali būti baudžiamas pagal neapykantos kalbos įstatymus. Pagal šalies Baudžiamojo kodekso 185 straipsnį „bet kokiam asmeniui, kuris tyčia ar dėl aplaidumo viešai išsako diskriminacinį arba neapykantą kurstantį teiginį, skiriama piniginė bauda arba įkalinimas ne ilgiau nei trims metams. Teiginiu laikomas ir simbolių demonstravimas. Jei asmuo tyčia ar dėl aplaidumo išsako tokį teiginį žmogui, kurį tai liečia asmeniškai, [...] jam skiriama bauda arba įkalinimas ne ilgiau nei vieneriems metams“. Straipsnis apibrėžia, kad „diskriminacinis arba neapykantą kurstantis teiginys“ reiškia grasinti, įžeisti arba skatinti neapykantą prieš asmenį dėl jo odos spalvos, tautinės ar etninės kilmės, religijos bei pažiūrų, lytinės orientacijos bei neįgalumo³⁶. Sovietiniai simboliai taip pat nėra draudžiami, išskyrus atviros neapykantos kurstymo kontekste.

Norvegijoje stovi vienas Antrojo pasaulinio karo paminklas Raudonajai armijai, jis buvo pastatytas 1944 m. Kirkenes mieste, kai sovietai jame nugalėjo nacius³⁷. Taip pat šalyje yra tiek sovietų, tiek nacių Antrojo pasaulinio karo laikų kapaviečių. 1951 m. šalies valdžia priėmė sprendimą pagerbti visus žuvusiuosius sovietų piliečius ir prižiūrėti atminimo vietas už biudžeto pinigus³⁸.

Slovakija

Slovakijos Baudžiamojo kodekso 422 straipsnyje³⁹ nustatyta, kad asmuo, kuris viešumoje ar viešai prieinamose vietose, naudodamasis vėliavomis, ženkleliais, uniformomis ir šūkais, reiškia simpatijas grupei, judėjimui ar ideologijai, kuria siekiama ar buvo siekiama slopinti pagrindines asmenų teises ir laisves arba kuri skelbia rasinę, etninę, tautinę, religinę neapykantą, baudžiamas laisvės atėmimu nuo šešių mėnesių iki trejų metų. Tokia pat bausmė skiriama ir naudojantiems stilizuotą atitinkamų judėjimų ar ideologijų atributiką.

Slovakijoje 1996 m. buvo priimtas įstatymas dėl komunistinės sistemos amoralumo ir neteisėtumo⁴⁰. Įstatymo tekste smerkiamas 1948 – 1989 m. valdęs komunistinis režimas.

³⁵ Prof. Michael J. Bazyler (Yad Vashem – The World Holocaust Remembrance Centre), *Holocaust Denial Laws and Other Legislation Criminalizing Promotion of Nazism*: <https://www.yadvashem.org/holocaust/holocaust-antisemitism/holocaust-denial-laws.html>

³⁶ *The Penal Code*: https://lovdata.no/dokument/NLE/lov/2005-05-20-28/KAPITTEL_2#KAPITTEL_2

³⁷ *Soviet Liberation Monument, Kirknes, Finnmark, Norway*: <https://heroesofadventure.com/listing/soviet-liberation-monument-kirknes-finnmark-norway/>

³⁸ Government.no, *About the war graves*, 2019-07-02: <https://www.regjeringen.no/en/topics/culture-sports-and-non-profit-work/war-graves/about-the-war-graves/id2550357/>

³⁹ *Zákon 300/2005 Z.z z 20. mája 2005 TRESTNÝ ZÁKON*: https://www.legislationonline.org/download/id/3763/file/Slovakia_CC_2005_en.pdf

⁴⁰ *125/1996 Z.z. ZÁKON NÁRODNEJ RADY SLOVENSKEJ REPUBLIKY z 27. marca 1996 o nemorálnosti a protiprávnosti komunistického systému*: <https://www.aspi.sk/products/lawText/1/44235/1/2/zakon-c-125-1996-zz-o-nemorálnosti-a-protiprávnosti-komunistického-systemu>

Čekoslovakijos komunistų partija ir jos atšaka, Slovakijos komunistų partija, laikomos atsakingos už vyriausybės veiklą, nusikaltimų vykdymą ir žmogaus teisių bei laisvių suvaržymą.

2020 m. šis įstatymas buvo papildytas⁴¹. Papildyme nustatyta, kad ant paminklų, memorialų ir atminimo lentų draudžiama dėti tekstus, atvaizdus ir simbolius, šlovinančius, propaguojančius ar ginančius komunistinę ideologiją grindžiamą režimą ar jo atstovus. Kilus neaiškumui dėl asmens praeities, išvadą pateikia Tautos atminties institutas. Taisyklės galioja visiems paminklams, užregistruotiems iki 2020 m. lapkričio 30 d. Įstatyme taip pat nustatyta, kad su nacistine ar komunistine ideologija paremtais režimais kolaboravusių asmenų vardais negali būti šalyje vadinamos gatvės ar kitos viešos vietos ir objektai.

Didžioji dalis komunistinių gatvių ir objektų buvo pervadinta po režimo griūties, tuo tarpu išlikę gatvės ir objektai gali išlaikyti esamus pavadinimus, kadangi įstatymas netaikomas atgaline data. Esami paminklai taip pat neturės būti demontuoti, tačiau naujų gatvių totalitarinių režimų atstovų garbei pavadinti ar memorialų pastatyti Slovakijoje nebegalima.

Vengrija

Istorinių monumentų apibrėžimą, apsaugą, bendruosius jų įkūrimo ir panaikinimo kriterijus nustato 2001 m. įstatymas dėl kultūrinio paveldo apsaugos⁴². Vis dėlto, įstatyme nėra minimi nacistinis ir komunistinis totalitariniai režimai bei su jais susiję istorinių monumentų tinkamumo kriterijai, jų šalinimo ir keitimo mechanizmai. Dažniausiai šie klausimai palikti savarankiškai spręsti savivaldybėms *ad hoc* principu.

1993 m. balandį Vengrijos parlamentas priėmė įstatymą, draudžiantį nacistinių ir komunistinių totalitarinių režimų simbolikos viešą demonstravimą visais atvejais, įskaitant mokomąją, kultūrinę ir istorinę medžiagą⁴³. 2013 m., ankstesnį įstatymą Konstituciniam Teismui pripažinus prieštaraujančiu konstitucijai, teisės norma buvo pakoreguota. Naujuoju įstatymu nurodyta, jog šie simboliai draudžiami, jeigu jais „trikdoma taika ir tvarka“⁴⁴.

Komunistinės eros simboliams Vengrijoje taikoma panaši politika kaip ir Lietuvoje. Budapešto pakraštyje veikia Grūto parko analogas – Memento parkas, į kurį iš visos Vengrijos yra atgabenami demontuoti komunistinio režimo paminklai. 1991 m. sausį Budapešto miesto savivaldybės taryba priėmė sprendimą, kuriuo įpareigojo miesto rajonų vadovus pateikti pasiūlymus dėl komunistinių paminklų ir lentelių pašalinimo. Tais pačiais metais, atsižvelgdama į gautus pasiūlymus, savivaldybė paskelbė konkursą dėl parko Budapešto priemiestyje sukūrimo. Skulptūrų perkėlimas pradėtas 1992 m., o parko atidarymas įvyko 1993 m.⁴⁵

Kalbėti apie denacifikacijos procesą Vengrijos atveju sudėtinga, kadangi, nors nacių režimas oficialiai pasmerktas, šalies visuomenėje nėra sutarimo dėl Vengrijos vaidmens Antrojo pasaulinio karo metu. Ypatingai visuomenė susikildžiusi Miklošo Horčio, valdžiusio Vengriją 1920 – 1944 m.

⁴¹ 338/2020 Z.z. ZÁKON zo 4. novembra 2020, ktorým sa mení a dopĺňa zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 125/1996 Z.z. o nemorálnosti a protiprávnosti komunistického systému a ktorým sa menia a dopĺňajú niektoré zákony: <https://www.aspi.sk/products/lawText/1/95083/1/2/zakon-c-338-2020-zz-ktorym-sa-meni-a-dopl-na-zakon-narodnej-rady-slovenskej-republiky-c-125-1996-zz-o-nemorálnosti-a-protiprávnosti-komunistického-systému-a-ktorym-sa-menia-a-doplňajú-niektore-zakony>

⁴² 2001. évi LXIV. törvény a kulturális örökség védelméről: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0100064.tv>

⁴³ Hungary Bans Swastikas, etc.: <https://www.nytimes.com/1993/04/15/world/hungary-bans-swastikas-etc.html>

⁴⁴ Hungary OKs limit to Nazi, communist symbols: <https://www.sandiegouniontribune.com/sdut-hungary-oks-limit-to-nazi-communist-symbols-2013apr22-story.html>

⁴⁵ Memento Park: <https://web.archive.org/web/20160326035507/http://budapestcity.org/06-szobrok/22/Szoborpark/index-hu.htm>

ir sudariusio sąjungą su nacistine Vokietija, klausimu. Nuo 2012 m. skirtingose Vengrijos vietose iškilo šiam asmeniui skirti paminklai ir memorialai, jo vardu pavadinti skverai. Vengrijos dešiniųjų partijų (*Fidesz, Jobbik*) ši istorinė asmenybė vertinama teigiamai dėl Vengrijos valstybingumo išsaugojimo, o kairiųjų smerkiama už bendradarbiavimą su nacių režimu, dalyvavimą naikinant Vengrijos žydus. Dėl Horčio atminties įamžinimo viešosiose erdvėse V.Orbano partija ir vyriausybė susilaukia kaltinimų istoriniu revizionizmu⁴⁶.

Vokietija

Po Antrojo pasaulinio karo Tarptautinis karinis tribunolas Niurnberge 1946 m. paskelbė Nacionalsocialistų partiją nusikalstama organizacija. Pokariniame denacifikacijos procese Vokietija uždraudė su Hitlerio režimu susijusius skiriamuosius ženklus, tekstus bei atvaizdus, propaguojančius nacizmą, be to, kriminalizavo Holokausto neigimą⁴⁷.

Vokietijos Kriminalinio kodekso 130.3 straipsnyje nustatyta, kad asmuo, „viešai arba susirinkime išreiškia pritarimą, neigia arba laiko nekenksmingais nacionalsocialistinio režimo valdymo metais atliktus aktus, aprašytus 220a (1) dalyje, kai yra viešosios tvarkos pažeidimo tikimybė, bus baudžiamas laisvės atėmimo bausme ne daugiau nei penkeriems metams arba bauda“⁴⁸. 220a (1) dalyje yra apibrėžiama, kas laikoma genocidu.

Vokietijos Kriminalinio kodekso 86 straipsnio (1).1 dalyje uždraudžiamos bet kokios masinės propagandos priemonės ir antikonstitucinėmis paskelbtų organizacijų bei partijų informacija. 86a straipsniu draudžiamas antikonstitucinių organizacijų simbolių naudojimas visada, išskyrus meniniais, moksliniais, tiriamaisiais arba edukaciniais tikslais⁴⁹. Šioje nuostatoje nėra nurodomi konkretūs simboliai, tad jų sąrašas nėra baigtinis. Organizacijos uždraustos atskirais įstatymais.

Buvusios Vokietijos Demokratinės Respublikos (VDR) Komunistų partija 1956 m. buvo paskelbta antikonstitucine⁵⁰, o jos vėliava yra laikoma draudžiamu simboliu remiantis 86a Kriminalinio kodekso straipsniu.

Vėliava su komunistiniais simboliais kūju ir pjautuvu uždrausta nebuvo, ji laikoma universaliu simboliu ir nesiejama su konkrečia nusikalstama organizacija. Taip pat nėra draudžiami socialistiniai kūriniai bei jų autorių atvaizdai. Didelio atgarsio sulaukė istorija, kuomet 2018 m. Karlo Markso gimtajame Triero mieste buvo pastatyta nauja šio mąstytojo statula⁵¹.

Didžioji dalis gatvių ir objektų, turėjusių sovietinius pavadinimus, buvo pervadinti po Vokietijos suvienijimo. Pirmoji Antrojo pasaulinio karo laikų sovietinių paminklų šalyje griovimo banga buvo 1989 – 1991 m., antroji prasidėjo 2015 m. Kai kurie paminklai buvo nukelti, kai kurie sunaikinti. Visgi, karių palaidojimo vietos turi ypatingą statusą. Visi kapai yra saugomi Federalinio

⁴⁶ *Hungary Rehabilitates Far-Right Figures*: <https://www.spiegel.de/international/europe/right-wing-extremists-cultivate-horthy-cult-in-hungary-a-836526.html>

⁴⁷ Prof. Michael J. Bazyler (Yad Vashem – The World Holocaust Remembrance Centre), *Holocaust Denial Laws and Other Legislation Criminalizing Promotion of Nazism*: <https://www.yadvashem.org/holocaust/holocaust-antisemitism/holocaust-denial-laws.html>

⁴⁸ *Criminal Code (Strafgesetzbuch, StGB)*, <https://germanlawarchive.iuscomp.org/?p=752#130>

⁴⁹ *Criminal Code (Strafgesetzbuch, StGB)*, <https://germanlawarchive.iuscomp.org/?p=752#130>

⁵⁰ Wissenschaftliche Dienste des Deutschen Bundestages, Dr. Roman Trips-Hebert, *Das strafbare Verwenden von Kennzeichen verfassungswidriger Organisationen*, 2009, p. 9-10: <https://www.bundestag.de/resource/blob/494350/5a78d7f0e03edf54b6cf171b24311aef/Das-strafbare-Verwenden-von-Kennzeichen--data.pdf>

⁵¹ DW.com, *Karl Marx statue erected in Trier for 200th birthday celebrations*, 2018-04-13: <https://www.dw.com/en/karl-marx-statue-erected-in-trier-for-200th-birthday-celebrations/a-43372441>

kapų įstatymo, kurio 10 straipsnyje numatyta, kad karių kapai turi būti prižiūrimi, tačiau paminklų, memorialų, simbolinių kapų ir kitų monumentų statymas nėra finansuojamas iš federalinio biudžeto⁵². Be to, Vokietijos-Sovietų Sąjungos 1991 m. pasirašytoje bendradarbiavimo sutartyje Vokietijos federalinė valdžia pažadėjo, kad Vokietijos žemėse pastatyti paminklai sovietų karo aukoms bus gerbiami ir saugomi šalies įstatymų⁵³. Taigi, paminklų, kurie yra susiję su palaidojimo vieta, nukėlimas nėra įmanomas. Aiškus pavyzdys, kad Vokietija tebėra linkusi laikytis šios sutarties buvo skandalas dėl sovietinio tanko statulos Berlyne Tiergartene nukėlimo. Dienraštis „Bild“ 2014 m. inicijavo petiją Krymo okupacijos kontekste nukelti tanką⁵⁴, tačiau iniciatyva tikslo nepasiekė Vyriausybei cituojant jau minėtos sutarties įsipareigojimus⁵⁵.

Parengė
Informacijos ir komunikacijos departamento
Tyrimų skyriaus

Patarėjas Giedrius Kanapka
Tel. (8 5) 239 6874, el. p. giedrius.kanapka@lrs.lt

Patarėjas Mindaugas Skačkauskas
Tel. (8 5) 239 6193, el. p. mindaugas.skackauskas@lrs.lt

Vyriausioji specialistė Emilija Juškevičiūtė
Tel. (8 5) 239 6175, el. p. emilija.juskeviciute@lrs.lt

Vyriausiasis specialistas Šarūnas Legatas
Tel. (8 5) 239 6174, el. p. sarunas.legatas@lrs.lt

Seimo kanceliarijos Informacijos ir komunikacijos departamento Tyrimų skyriaus parengti analitiniai ir informaciniai darbai skirti Seimo narių parlamentinei ir Seimo kanceliarijos veiklai. Šiuose darbuose pateikta informacija nėra oficiali Lietuvos Respublikos Seimo pozicija. Šį darbą atgaminti, išleisti, platinti, versti, perdirbti, viešai skelbti, išskyrus įstatymų nustatytas išimtis, galima tik gavus Seimo kanceliarijos leidimą. Visais atvejais naudojant šį darbą privaloma nurodyti šaltinį.
© Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarija, 2022

⁵² Gesetz über die Erhaltung der Gräber der Opfer von Krieg und Gewaltherrschaft (Gräbergesetz): https://www.gesetze-im-internet.de/gr_bg/BJNR005890965.html

⁵³ Mischa Gabowitsch, *What has happened to Soviet war memorials since 1989/91? An overview*, 2021-01-09, https://www.politika.io/en/article/what-has-happened-to-soviet-war-memorials-since-198991-an-overview?fbclid=IwAR0M0WIIy88m70_JJO-4BnurbQOCJ_Zqavf6Dv-PukNeSajkTd-GA8XXqH4

⁵⁴ Bild.de, *Wir wollen keine Russen-Panzer mehr am Brandenburger Tor!*, 2014-04-15:

<https://www.bild.de/politik/ausland/petitionen/keine-russen-panzer-am-brandenburger-tor-35509848.bild.html>

⁵⁵ The Local, *Petition fails to remove WWII Russian tanks*, 2014-04-16: <https://www.thelocal.de/20140416/petition-seeks-to-banish-russian-tanks-from-tiergarten/>